

Sosialisaatio ja varhaiskasvatus kapitaloseenin aikakaudella – Ekososiaalisen kasvatusteorian ekofeministinen kritiikki

Aleksi Paavilainen

Tarkastelen artikkelissa ekososiaalista kasvatusteoriaa materialistisen queer-ekofeminismin näkökulmasta. Ekososiaalisella kasvatusteorialla ja ekofeminisillä on yhtymäkohtia, kuten ihmisen ja luonnon välisen keinotekoisien raja-aidan purkamisen. Ekososiaalinen kasvatusteoria ei kuitenkaan käsittele monia ekofeminisille keskeisiä oikeudenmukaisuuden kysymyksiä. Tässä artikkelissa tarkastelen erityisesti sukupuolen merkitystä ekososiaaliselle kasvatusteorialle. Aikaisemman tutkimuksen perusteella sukupuoleen sosiaalistumisella on merkitystä vastuullisen luontosuhteen muodostumiselle. Ekososiaalinen kasvatusteoria kuitenkin sivuuttaa tämän. Lisäksi ekososiaalinen kasvatusteoria ohittaa kapitalistisen maailmanjärjestyksen työnjaon sukupuolittuneisuuden. Suomalaisessa virallisessa työelämässä kapitalismin sukupuolittuneisuus näkyy esimerkiksi varhaiskasvatuksessa, joka on naisvaltainen ja rakenteellisesti aliresursoitu ala. Ekososiaalisessa kasvatusteoriassa kapitalismi tunnustetaan ongelmaksi, mutta sen ratkaisut kapitalismin muuttamiseen keskittyvät lähinnä yksilöiden sivistämiseen. Analyysini perusteella ekososiaalinen kasvatusteoria tarvitsee sukupuolisensitiivisyyttä. Lisäksi kapitalismin haastamiseen tarvitaan vaikuttavampia keinoja. Julkisen sektorin naisvaltaiset uusintavan työn alat, kuten varhaiskasvatus, voivat pyrkiä muuttamaan kapitalismia esimerkiksi työtaistelujen avulla. Ne voivat vaatia enemmän aikaa ja resursseja työnsä elämää uusintaville työtehtäville, kuten leikille ja hoivalle.

Kapitaloseeni ja kasvatuksen muutostarve

Nykyistä ympäristökriisien täyteistä aikaa nimitetään usein antroposeeniksi, ihmisen ajaksi. Antroposeeni-termi kuvaa sitä, että ihmiset ovat syypäitä globaaleihin ympäristökriiseihin kuten ilmastonmuutokseen, elinympäristöjen saastumiseen ja luonnon monimuotoisuuden hupenemiseen. Asia ei kuitenkaan ole niin yksinkertainen. Erityisesti yhteiskunta- ja humanistiset tieteet kritisoivat antroposeeniteoriaa sen sisältämästä ajatuksesta ihmisistä yhtenäisenä maailmaan vaikuttavana joukkona, mikä ei tuo esiin räikeitä eroja eri ihmisryhmien aiheuttamien ja kokemien ympäristövaikutusten välillä (Eronen ym. 2016, 46–48). Globaa-

lin etelän köyhät naiset kärsivät globaaleista ympäristökriiseistä usein ihmisryhmistä ensimmäisinä, vaikka globaalin pohjoisen rikkaat valkoiset miehet ovat pääasiallisia maapallon laajuisten ympäristöongelmien aiheuttajia (ks. Hultman & Pulé 2018). Monet alkuperäiskansat taas ovat eläneet vuosisatoja sopusoinnussa elinympäristöjensä kanssa. Tällaisten ihmistenvälisen erojen korostamiseksi antroposeenia on tarkennettu esimerkiksi valkoiseksi mantroposeeniksi (Di Chiro 2017).

Ympäristöoikeudenmukaisuustutkija Giovanna Di Chiron (2017) analyysi valkoisesta, maskuliinisesta (ympäristö)politiikasta ympäristökriisien taustalla on totuudenmukainen. En kuitenkaan halua vastuuttaa maailman tilasta mitään rajattua ihmisryhmää, saati koko ihmiskuntaa, nimeämällä aikakautta heidän mukaansa. Haluan korostaa kapitalistisen maailmanjärjestelmän osuutta ympäristökriiseihin. Siksi puhun tässä artikkelissa kapitaloseenista, pääoman ajasta. Ympäristöhistorioitsija Jason W. Moore (2015) ymmärtää kapitalismin historiallisena työvoiman järjestämisen projektina ja prosessina, jota ei voi erottaa luonnosta. Moore kritisoi ihmisen ja luonnon keinotekoista erottamista toisistaan, sillä se estää huomaamasta sitä, kuinka ihmistoiminta on erottamattomasti kietoutunutta materiaalisesta maailmaan. Tällainen ihminen/luonto-dualismi kuitenkin kuuluu olemuksellisesti kapitalismiin. Dualismi mahdollistaa sen, että kaikki luonnoksi luokiteltava työvoima asetetaan hallittavaksi, haltuun otettavaksi ja riistettäväksi taloudellisen pääoman kasvattamisen vuoksi. (Moore 2015.) Ekofeministit, kuten Maria Mies (1998 [1986]) ja Val Plumwood (1993), ovat tutkineet vuosikymmeniä aikaisemmin osaksi samoja teemoja kuin Moore. Heidän mukaansa valkoiset rikkaat miehet ovat oikeuttaneet monien ihmisryhmien riistoa juuri luonnollistamalla heitä. Näihin riistettyihin ihmisiin kuuluvat esimerkiksi monet naiset ja ei-valkoiset ihmiset, joiden työvoimaa riistetään kapitalismissa samaan tapaan kuin muka loputtomia luonnonresursseja. Mooren kapitaloseeni on siis yhteensopiva Di Chiron (2017) valkoisen mantroposeenin käsitteen kanssa. Valkoinen mantroposeeni identifioi, keillä on suurin valta tehdä ympäristökriisejä aiheuttavia päätöksiä. Kapitaloseeni nimeää sen järjestelmän, joka ympäristökriisejä aiheuttaa.

Kasvatus yhteiskunnallisena ilmiönä on osa kapitaloseenia ja valkoista mantroposeenia, ja siksi osa ongelmaa. Kasvatustieteelliset osallistuvat kasvatettavien sosialisointiin eli niin sanottuun yhteiskunnallistamiseen. Kasvatustieteilijä Pauli Siljanderin (2014, 50) mukaan kasvatuksen ja sosialisointien välillä on jännite, sillä toisaalta kasvatettavaa pyritään muokkaamaan yhteiskuntakelpoiseksi eli sosiaalistamaan, mutta toisaalta yhteiskunnan nykytilaa tulisi modernin kasvatusajattelun mukaisesti kyseenalaistaa. Kapitaloseenin aikakaudella kasvatuksen dilemmana on, miten sosiaalistaa lapset osaksi ympäristöongelmia tuottavaa kapitalistista yhteiskuntaa, jota kuitenkin tulisi samaan aikaan muuttaa.

Ekososiaalinen kasvatusteoria pyrkii vastaamaan kasvatuksen muutostarpeeseen kapitaloseenin aikakaudella. Tätä aikakautta se tosin kutsuu yleensä ekologisen kriisin eli ekokriisin aikakaudeksi (esim. Värrö 2018). Ekososiaalinen kasvatusteoria on suomalaisessa ympäristökasvatustieteessä suosittu teoretisointi, jota ei ole toistaiseksi tarkasteltu kovinkaan kriittisesti. Tämänkin artikkelin kritiikki on lempeää, sillä ekofeminisillä ja ekososiaalisella kasvatusteorialla on eroistaan huolimatta myös paljon yhteistä pintaa. Ekososiaalisen kasvatustieteen Jani Pulkin (2021a, 103) mukaan yhteistä on jopa niin paljon, että ”ekososiaalisen ajattelun ydin on ekofeministinen”. Väitän kuitenkin, että ekofeminismiin sisältyy ekososiaalista ajattelua keskeisemmin pyrkimys kaikenlaisesta sorrosta vapautumiseen ja sen mukaiseen analyysiin ja toimintaan (ks. Gaard 2011). Ekososiaalinen kasvatusteoria keskittyy lähinnä luontosuhteen lujittamiseen liittyvään filosofiseen pohdintaan eikä juuri käsittele ekofeminismin keskeisiä muita eriarvoisuuksia ja niiden yhteyksiä ympäristökysymyksiin. Tällaisen intersektionaalisuuden eli risteävien eriarvoisuuksien kyt-

köksien tutkimisen puute vaivaa ympäristökasvatustutkimusta yleisemminkin (Gough & Whitehouse 2019; Maina-Okori ym. 2018).

Väitän tässä artikkelissa, että ekososiaalisen kasvatusteorian väitetty ekofeminismi on puutteellista. Tämä on sinänsä ymmärrettävää, sillä ekofeministinen teoriaperinne on hyvin moninainen ja näin ollen kaikkea sen antia ei voi eikä tarvitse aina huomioida. Kuitenkin ekososiaalinen kasvatusteoria sivuuttaa ekofeminismille hyvin keskeisiä asioita. Näitä ovat ainakin sukupuoleen sosiaalistuminen ja naisvaltainen uusintava työ, jota varhaiskasvatustutkimus on. Ennen kritiikkiäni määrittelen ensiksi ekososiaalisen kasvatusteorian ja tarkastelunäkökulmani eli materialistisen queer-ekofeminismin.

Ekososiaalinen kasvatusteoria

Ekososiaalinen kasvatusteoria ei ole selvärajainen tai yksiselitteinen teoria, minkä takia tässä esittämäni kuvaus on luettava yhtenä tulkintana siitä. Pulkin ja kumppaneiden (2021) mukaan ekososiaalisen kasvatusteorian tarkoituksena on muuttaa kasvatusta sellaiseksi, että se ottaisi vastuuta ihmisten lisäksi myös muusta luonnosta. Tämä on heidän mukaansa tärkeää, koska ekologiset ja sosiaaliset ongelmat ovat yhteen kietoutuneita, minkä takia niitä on myös ratkottava yhdessä. Termi ”ekososiaalisuus” kuvaa tätä ”ekologisen” ja ”sosiaalisen” kietoutuneisuutta yhdistäen ne yhdeksi ja samaksi, ekososiaalliseksi. (Pulkin ym. 2021, 351–352.) Tunnistan ekososiaalisen kasvatusteorian keskeisiksi termeiksi ekososiaalisen sivistyksen, ekososialisaation, ekoindividuaation ja psykokaapitalismin.

Ekososiaalinen sivistys on ekososiaalisen kasvatusteorian eniten käsitelty termi. Se mainitaan myös *Varhaiskasvatussuunnitelman perusteiden* (myöhemmin vasu, Opetushallitus 2018, 21) arvoperustassa. Ekososiaalisesta sivistyksestä on kirjoittanut ja puhunut jo vuosikymmenen ajan etenkin kestävyystutkija Arto O. Salonen (2012). Kasvatustutkimuksen filosofi Veli-Matti Värrin (2014; 2018) on kirjoittanut samankaltaisesta asiasta ekologisen sivistyksenä. Ekososiaalisen sivistyksen ydin on elämän välttämättömyyksiin perustuva ”ekologisten, sosiaalisten ja taloudellisten ulottuvuuksien välinen tiedeperustainen tärkeysjärjestys” (Foster ym. 2019, 126). Salonen ja Marjatta Bardy (2015) tiivistävät tämän tarkoittavan sitä, että ekologia turvaa elämän edellytykset, minkä päälle ihmisoikeudet rakentuvat, kun taas talous on vain väline rajallisten resurssien jakamiseen. Järjestys on päinvastainen vallitsevalle talousjohtoiselle sivistyskäsitykselle (Salonen & Bardy 2015, 6). Ekososiaalinen sivistyskäsitys on sekä ekososiaalisen kasvatuksen filosofinen perusta että päämäärä, jota kohti kasvatettavia ohjataan. Sen keskeisiä arvoja ovat vastuullisuus, kohtuullisuus ja ihmistenvälisyys (Salonen & Bardy 2015).

Salosen ja Bardyn (2015) mukaan ekososiaalinen sivistyneisyys on elämän keskinäisriippuvuuksien havaitsemista. Ihmistoiminta on kietoutunutta ekologian, talouden ja sosiaalisen risteyskohtiin. Tämän ymmärtäminen on oleellista, jotta osaisi toimia vastuullisesti eli oman toiminnan kytköksiset globaalit vaikutukset huomioiden. (Salonen & Bardy 2015, 7.) Ekososiaaliseen sivistyneisyyteen kuuluukin niin sanotun vastuullisuuden piiriin laajentaminen. Salonen (2012, 140–142) mukaan vastuullisuuden piiriä tulisi laajentaa omasta lähipiiristä koko maapalloon kattamaan sekä elollisen että elottoman luonnon. Tällainen vastuullinen toiminta edellyttää sekä systeemistä ajattelua että empaattisuutta muitakin kuin ihmisiä kohtaan. Vastuullisuuden ohella empatialla onkin ekososiaalisessa kasvatusteoriassa suuri painotus (esim. Keto & Foster 2021, 45–46; Värrin 2018, 121).

Toinen ekososiaalisen kasvatusteorian avaintermi on Sami Kedon ja Raisa Fosterin (2021) pilotoima ekososialisaatio, joka kuvaa sosialisaatiota niin sanottuun ihmistä ihmeel-

lisempään maailmaan (more-than-human world). Ekososialisaatio-termin tarkoituksena on laajentaa aiempaa käsitystä sosialisaatiosta. Kedon ja Fosterin (2021, 39–49) mukaan sosialisaatio on tähän asti tarkoittanut ihmisten välistä vuorovaikutuksellista ilmiötä, jossa omaksutaan yhteiskunnassa tarvittavia tietoja ja taitoja. Heidän mukaansa tämä pelkästään ihmiskeskainen lähestyminen sosialisaatioon estää meitä vastaamasta ekokriisiin sen vaatimalla vakavuudella. Ekososialisaatio haastaa tätä ihmiskeskeisyyttä sisällyttämällä sosiaaliin maailmaan myös muun luonnon kuin ihmiset. Keto ja Foster (2021, 38–39) pohjaavat ekososialisaatioteoriaansa filosofi Maurice Merleau-Pontyn fenomenologiaan, jossa painotehtaan maailman kohtaamista ruumiillisesti ja aistein. Ekososialisaatio on tällaista kehollista osallistumista elämän verkkoon (web of life), kun taas sosialisaatio on mielen kautta tapahtuvaa osallistumista yhteiskuntaan (Keto & Foster 2021, 41). Vaikka Keto ja Foster (2021, 40–41) käsittelevät sosialisaatiota ja ekososialisaatiota teoreettisesti erillään, ne ovat heidän mukaansa samanaikaisia ja ei-hierarkkisia prosesseja. He painottavat kuitenkin ekososialisaation huomaamisen tärkeyttä, sillä sen ohittaminen altistaa meidät unohtamaan riippuvaisuutemme ihmistä ihmeellisemmästä maailmasta (Keto & Foster 2021, 46).

Kolmas ekososiaalisen kasvatusteorian oleellinen termi on ekoindividuaatio. Tulkitsen sen vastinpariksi ekososialisaatiolle. Siinä missä sosialisaatio yleensä määritellään yhteiskunnallistumiseksi, on individuaatio yksilöllistymistä. Ekoindividuaatiota muotoilevan Pulkin (2021b, 49) mukaan kasvatuksen yhtenä tehtävänä on kasvatettavan yksilökehityksen eli individuaation edistäminen. Samalla lailla kuin Keto ja Foster (2021) tunnistavat vallitsevan sosialisaatiokäsityksen ongelmaksi sen ihmiskeskeisyyden, tunnistaa Pulkki (2021b, 47) vallitsevan individuaation ongelmaksi sen ihmiskeskeisyyden. Hänen mukaansa ekoindividuaatioissa on tärkeää kontekstualisoida individuaatiota ihmistä ihmeellisempään maailmaan, mikä on samanlainen pyrkimys kuin mitä ekososialisaatio tekee sosialisaatiolle (Pulkki 2021b, 50). Ekoindividuaatioissa on Pulkin (2021b, 51) mukaan olennaista ajatella ihmistä yksilön sijaan ”eliö-ympäristö-järjestelmän”, jossa raja itsen ja ympäristön välillä kyseenalaistetaan. Tällainen ajattelu on Pulkin mukaan vaikeaa vallitsevan yksilö/yhteiskunta-dualismin takia. Pulkki (2021b, 51–52) jäljittää tämän dualismin alkuperän laajasti länsimaiseen yksilökeskeiseen, kilpailua ja taistelua painottavaan ajatteluperinteeseen, joka vaikeuttaa ihmistä huomaamista sitä ”velkaa” jota hän on ympäristölleen. Tällä velalla Pulkki (2021b, 52) tarkoittaa sitä, ettei ihminen aina huomaa toisten ihmisten ja ”muun energian” osuutta omassa toiminnassaan, vaan saattaa ajatella saavutuksensa puhtaasti omiksi ansioikseen. Ekoindividuaation ajatuksena on haastaa tämä itsekeskeisyys ja tavoitella maapallon elonkirjoon sopusointuisesti sujahtavaa ihmisyyttä. Muun muassa Arne Næssin syväekologiaan pohjaten Pulkki (2021b, 58) määrittelee onnistuneen ekoindividuaation tarkoittavan sitä, ettei ekoindividuoitunut ihminen halua satuttaa muita eläviä olentoja, sillä se satuttaisi myös häntä itseään.

Neljäs ekososiaaliseen kasvatusteoriaan kuuluva termi on Värri¹ luoma psykokaapitalismi. Psykokaapitalismilla Värri (2002; 2018) tarkoittaa uusliberalistista yksilökeskeisyyttä, kilpailullisuutta ja kapeiden talousnäkökulmien ylivaltaa korostavaa ajan henkeä, joka tunkeutuu kaikille elämänalueille. Sen olemukseen kuuluu ihmisten jakaminen voittajiin ja häviäjiin sekä pahoinvoinnin ja syrjäytymisen tuottaminen. Kasvatuksessa ja koulutuksessa psykokaapitalismi näkyy Värriin mukaan erityisesti jatkuvan oppimisen ideologiassa, joka pakottaa ihmiset jatkuvaan itsensä kehittämiseen, jotta pysyisi osallisena yhä uusia kykyjä

1 Värri ei yleensä käytä ekososiaalisuus-käsitettä, mutta hänet on perusteltua lukea ekososiaalisiksi kasvatustilafilosofiksi. Monet ekososiaalisuutta käsittelevät artikkelit keskustelevat tiiviisti hänen kirjoitustensa, etenkin kirjan *Kasvatus ekokriisin aikakaudella* (Värri 2018) kanssa.

vaativassa kapitalistisessa yhteiskunnassa. Värin mukaan kapitalismin toiminta perustuu jatkuvaan puutteellisuuden tunteen tuottamiseen ihmisille. Puutteellisuutta pyritään täyttämään jatkuvan itsen kehittämisen ohella myös jatkuvalla kuluttamisella. Uusien tuotteiden avulla pyritään saavuttamaan täyteen tunne, jota ei kuitenkaan saavuteta. (Värrin 2002, 97–99; Värrin 2018.) Psykokapitalismi kuvastaa siis eräänlaista kapitalismiin sosiaalistumista ja kapitalismin sisäistämistä osaksi minuutta.

Ratkaisu psykokapitalismin ongelmaan on Värin (2018) mukaan sen ideologisuuden ja poliittisuuden tunnistaminen. Kasvatus ei ole koskaan ideologioista vapaata, joten tunnistamalla kasvatukseen vaikuttava psykokapitalistinen ajan henki voidaan löytää toisenlaisia tapoja kasvattaa niin, ettei ohjata psykokapitalismin omaksumiseen. Värin (2014, 95; 2018) mukaan kasvatusta ei tulisi altistaa talouselämän välineeksi, vaan kasvatuksen erityistä tehtävää hyvään ihmisyyteen saattamisessa tulisi puolustaa. Hänen mukaansa ”kasvatuksen tärkein tehtävä on ihmisen sivistäminen moraaliseksi” (Värrin 2018, 123). Tulkiten moraaliseksi sivistämisen tarkoittavan jokseenkin samaa kuin ekologisen sivistyksen (Värrin 2014; 2018) tai ekososiaalisen sivistyksen (Salonen 2012; Salonen & Bardy 2015) saavuttaminen. Kaikkiin sisältyy ajatus siitä, että kasvatus voi auttaa yksilöä omaksumaan sellaisen minuuden, joka vastustaa vallitsevaa kapitalistista mielenmaisemaa.

Värin (2018, 119) mukaan psykokapitalismia vastustavassa kasvatuksessa on aluksi olennaista tunnustaa pieni lapsi itseisarvoisesti tärkeänä ja arvokkaana. Värrin (2018, 120–122) korostaa tämän yhteydessä Kedon ja Fosterin (2021, 46–47) tapaan empatiakasvatuksen tärkeyttä. Värrin (2018), kuten Keto ja Fosterin (2021), turvaa Merleau-Pontyn fenomenologiaan ja erityisesti hänen lihallisuuden käsitteeseensä, joka on avain maailmaan kietoutumisen ruumiillisessa kokemisessa. Ihminen on tämän käsityksen mukaan ikään kuin samaa lihaa maailman kanssa ja kokee siksi maailman alun perin asubjektiiivisesti eli ennen sen mielellistä jakamista subjektiin eli itseen ja objektiin eli ympäristöön (Värrin 2018, 59–62). Tähän aistimelliskeholliseen maailmaan kietoutumiseen perustuen lapsilla on Värin (2018, 120–122) mukaan ”alkuperäinen, vitaalinen myötätunto”, minkä takia he kokevat ”luontaista” empatiaa eläimiä kohtaan. Tämän pitäisi hänen mukaansa olla empatiakasvatuksen lähtökohta.

Empatiakasvatuksen lisäksi Värille (2018, 123) on tärkeää itsekasvatus eli se, että lopulta kasvatettavan on otettava itse vastuu omasta kasvustaan. Värille (2014; 2018) itsekasvatuksessa on keskeistä ”halun kultivointi”. Kapitalistisessa yhteiskunnassa halua ohjataan oman edun tavoitteluun, mutta (itse)kasvatuksella halun voi suunnata elämän ehtojen turvaamiseen (Värrin 2014, 114–116; Värrin 2018). Onnistuneesti itsensä kasvattanut ihminen kokee siis mielihyvää ekologisesta elämäntavasta (ks. Värrin 2018, 126). Myös Salonen (2012, 142–143) kirjoittaa ”kukoistuksesta”, jota ekososiaalisesti sivistynyt ihminen kokee toimiessaan koko maailman kannalta vastuullisesti. Pulkki (2020; 2021b; Pulkki ym. 2021) taas keskittyy usein Värin tapaan itsekasvatukselliseen minän kehittämiseen.

Materialistinen queer-ekofeminismi

Ekofeminismia, kuten ekososiaalista kasvatustakaan, ei ole helppo määritellä yksiselitteisesti. On pikemminkin olemassa useita erilaisia ekofeminismejä. Kaikki tässä viittaamani kirjoittajat eivät välttämättä edes sijoita itseään juuri ekofeminismiin, vaikka käytänkin heitä avukseni käyttämäni ekofeministisen näkökulman artikuloimisessa. Ekofeminismin historian katsotaan tavallisesti alkaneen 1970-luvun poliittisista liikehdinnöistä, joissa yhdistettiin feminististä ja ympäristöliikettä. Teoreettisesti katsoen kaikkia ekofeminismejä luon-

nehtii jonkinlaisen yhteyden näkeminen naisten kohtaaman sorron ja ympäristöjen tuhoamisen välillä.

Tämän artikkelin ekofeministinen näkökulma kiinnittää huomiota dualismien ylläpitämiin yhteiskunnallisiin eriarvoisuuksiin ja niiden kriittiseen purkamiseen. Lisäksi huomio kohdistuu materiaalisuuteen etenkin sen marxilaisuudesta ammentavasta työvoiman järjestämisen merkityksessä. Kutsun tällaista ekofeminismiä materialistiseksi queer-ekofeminismiksi. Queer-termillä viitataan jälkistrukturalistisesta teoriaperinteestä ja sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöjen elämistä ponnistavaan queer-teoriaan. Siinä on keskeistä etenkin sukupuoleen ja seksuaalisuuteen liittyvien dualististen (tai binaaristen) kahtiajakojen kyseenalaistaminen (ks. Watson 2005). Käsittelen ensin materialistisen queer-ekofeminismin dualismeja purkavaa queeria puolta, minkä jälkeen siirryn materialistiseen ekofeminismiin.

Ekofeminismille ominainen dualistisen ajattelun kritiikki pohjautuu vahvasti Plumwoodin (1993) analyysiin hänen klassikkoteoksessaan *Feminism and the Mastery of Nature*. Plumwoodin mukaan länsimaissa vallitseva dualistinen ajattelu yhdistää erilaisia sorron muotoja. Vallitsevia dualismeja ovat esimerkiksi kulttuuri/luonto, ihminen/luonto, järki/tunne, mieli/ruumis, subjekti/objekti ja mies/nainen. Ensin mainittu rakennetaan valtaa pitävälle hallitsijaidentiteetille (master identity), ja jälkimmäinen konstruoidaan hierarkkisesti alemmaksi toiseksi eri tekniikoin. (Plumwood 1993, 41–55.) Dualismit ovat vahvasti sukupuolittuneita, eli hierarkian ylempi puoli liitetään maskuliinisuuteen ja alempi feminiinisyyteen (Mathews 2017, 54). Sukupuoli on ekofeminismin keskeisin analyysikategoria, mutta analyyseja on laajennettu muihinkin dualismeihin, kuten hetero/homo (Gaard 1997), ihminen/eläin ja valkoinen/rodullistettu (Deckha 2012). Ekofeminismissä kaikkien arvohierarkisoivien ja sortoa aiheuttavien dualismien purkaminen on oleellista oikeudenmukaisuuden saavuttamiseksi. Filosofin Freya Mathewsin (2017, 60) mukaan dualismien purkamisessa on hyödyksi jälkistrukturalistisen ajatteluperinteen dekonstrukttiivinen, diskursseja purkava sekä ekologisesta filosofiasta kumpuava relationaalinen, asioiden suhteista muodostumista korostava ote. Lisäksi on tärkeää kytkeä teoriaa materiaaliseen maailmaan, sillä Mathewsin (2017, 63–65) mukaan dualismien alkuperä on löydettävissä juuri teoretisoinnin aloittamasta subjekti/objekti-dualismista, jossa maailma asetetaan tarkasteltavaksi objektiksi ja ajattelijaa sitä analysoivaksi, siitä muka irralliseksi subjektiksi.

Vaikka valtaosa ekofeministeistä pyrkii purkamaan länsimaisen ajattelun dualistisia rakenteita, on osa ekofeministeistä korostanut naisten oletettua luonnollista läheisyyttä siihen, mitä kutsutaan luonnoksi. Tällaista naisen ja luonnon luonnollisen yhteyden ajatusta kutsutaan essentialismiksi. Ekofeminismin kehystäminen essentialistiseksi on varjostanut ekofeminismiä pitkään, minkä takia moni ympäristö- ja sukupuolikySYMysten yhteyksiä tutkiva teoreetikko on valinnut asemoitumisen jollakin muulla nimellä (Gaard 2011). Sosiologi Catriona Sandilandsin (1997) mukaan ekofeminismiin kohdistuvien essentialismi-oletuksien karkottamisessa auttaa queer-teoreettinen lähestyminen, sillä siinä outouteetaan (make strange) etenkin sukupuolen ja seksuaalisuuden kategorioita. Hänen mukaansa naisen ja luonnon oletettu läheisyys on sosiaalisesti rakennettua ja siten myös purettavissa. Ekofeminismin ei siten tule olettaa naisen kategorian universaalia yhtenäisyyttä. Sen sijaan ekofeminismi voi hyödyntää sukupuolentutkija Judith Butlerin (2006 [1990]) teoriaa sukupuolen performatiivisuudesta. Sen mukaan sukupuolta, kuten muitakin identiteettejä, rakennetaan teoilla. Näin myös naisen ja luonnon läheisyys on performanssi, jota voidaan horjuttaa esittämällä sitä uusin tavoin. (Sandilands 1997.) Naiseutta, mieheyttä, muita sukupuolia ja niiden suhdetta luontoon on siis mahdollista rakentaa erilaisiksi. Tunnettu tieteen

ja teknologian feministitutkija Donna J. Haraway (1994, 60) muistuttaa, että tässä on oleellista myös itse luontokategorian outouttaminen eli queeriksi tekeminen.

Sandilandsin (1997, 36) mukaan tällaisen naisen, luonnon ja muiden kategorioiden ja niiden suhteiden yksiselitteisyyksien hämärtämisen ei kuitenkaan tulisi olla ekofeminismin ainoa tarkoitus. Tämä huomio johdattelee materialistiseen ekofeminismiin. Materialistinen ekofeminismi perustuu suuresti Miesin (1998 [1986]) klassikkoteokseen *Patriarchy and Accumulation on a World Scale: Women in the International Division of Labour*, jossa hän kritisoi kapitalistista maailmanjärjestelmää, jota hän kutsuu kapitalistiseksi patriarkaatiksi. Mies (1998) jäljittää kapitalismin historian eurooppalaiseen kolonialismiin ja noitavainoihin, joiden historialle globaali kapitalismi edelleen perustuu. Miesin (1998) kirjan yksi keskeinen käsite on kotiäitiyttäminen (housewifization), joka tarkoittaa sitä, että kapitalismiin näyttää kuuluvan naisten palkatta tekemän työn, kuten niin sanottujen kotitöiden, hyväksikäyttö. Tätä työtä riistetään kapitalismissa samaan tapaan kuin luonnon resursseja riistetään. Miesille kapitalismi tarkoittaa siis riistoa. Hän havainnollistaa tätä epäreilua globaalia maailmantaloutta jäävuorimallilla (Mies 2007, 271–272). Siinä vuoren näkyvän huipun muodostavat pääoma eli mitattava bruttokansantuote (BKT) sekä säännelty palkkatyö. Veden alla näkymättömissä on virallisen talouden ulkopuolelle jäävä työ, joka edustaa ylivoimaisesti suurinta osaa kaikesta todellisuudessa tehdystä työstä. Näitä töitä BKT ei mitata. Näkymättömiä töitä ovat muun muassa enimmäkseen naisten suorittamat kotityöt ja monenlainen ei-inhimillisen luonnon biologinen uusiutumistyö, joita molempia kohdellaan globaalissa kapitalismissa vapaasti hyödynnettävinä resursseina. (Mies 2007.) Maantieteilijöiden Rosemary-Claire Collardin ja Jessica Dempsey'n (2018, 1356–1358) mukaan Miesin jäävuoren yläpuolta voi nimittää tuottavaksi työksi (productive work) ja vedenalaista puolta taas uusintavaksi työksi (reproductive work). Heidän mukaansa tämä erottelu on kapitalismille välttämätön, sillä kapitalistinen pääoman kasaaminen, jatkuvan talouskasvun tavoittelu, ei onnistu ilman uusintavan työn riistoa.

Uusintava työ tarkoittaa elämän perusedellytyksiä tuottavaa työtä. Se mahdollistaa perustavanlaatuisella tavalla kaiken muun tekemisen, kuten taloudellisesti tuottavan työn suorittamisen. Ihmiskeskeisesti teoretisoiden uusintava työ tarkoittaa uusien ihmisten tuottamista ja heidän ylläpitämistään. Siihen sisältyy paitsi lisääntyminen, myös ihmiskehojen tarvitsema hoiva, ravitseminen ja puhtaana pitäminen. Materialistisen ekofeministin Mary Mellorin (2021) mukaan modernit taloudet eivät tunnista tällaisen uusintavan työn välttämättömyyttä. Tämä välttämättömyys pohjaa ihmisen keholliseen, materiaaliseen olemassaoloon osana luontoa. Mellorin mukaan kapitalismi on tuhoavaa, koska se häivyttää tämän luontoyhteyden. Globaalissa kapitalismissa etuoikeutettujen ihmisten on mahdollista ikään kuin unohtaa oma materiaalisuutensa, koska he voivat nojata toisten tekemään uusintavaan työhön itsensä ylläpitämiseksi. He voivat käyttäytyä ikään kuin heidän tekemisillään ei olisi seurauksia muille ihmisille, toisille eläimille ja ekosysteemeille. (Mellor 2021, 52–53.) Moni suomalainen elää näin, muka irrallaan luonnon kiertokoluista. Jos kaikki ihmiset eläisivät kuin keskimääräinen suomalainen, tarvittaisiin suunnilleen neljä maapalloa.

Uusintavaa työtä eniten tekevät ihmiset ovat suurimmaksi osaksi naisia, myös Suomessa. Tilastokeskuksen raportin (2021, 183–189) mukaan naiset käyttävät edelleen miehiä enemmän aikaa kotitöihin, etenkin lastenhoitoon. Saman raportin mukaan naiset suorittavat uusintavaa työtä muita enemmän myös virallisessa työelämässä. Terveys- ja sosiaalipalveluiden työntekijöistä 85,4 ja koulutuksen työntekijöistä 68,3 prosenttia on naisia (Tilastokeskus 2021, 56). Erityisen naisvaltainen ala on varhaiskasvatus, jonka työntekijöistä peräti 97,9 prosenttia on naisia (Alila ym. 2014, 115).

Näitä naisvaltaisia julkisen sektorin aloja luonnehtivat matalat palkat ja huonot työolot. Talouskeskusteluissa ne tavataan nähdä ensisijaisesti menoerinä, joiden toiminnan ”tuottava” yksityisen sektorin työ turvaa (ks. Mellor 2017, 96). Tämä johtuu Mellorin (2017) mukaan siitä, miten rahatalous on moderneissa yhteiskunnissa järjestetty. Kapitalismissa rahaa luodaan pääasiassa yksityisillä markkinoilla sen sijaan, että sen luominen olisi demokraattisesti päätettävissä. Näin ollen rahan luomista määrää taloudellisen voiton tuottaminen kapitalisteille. (Mellor 2017, 95–98.) Feministifilosofi Nancy Fraserin (2017) mukaan kapitalismin toimintalogiikkaan kuuluu olemuksellisesti hoivakriisin (crisis of care) aiheuttaminen eli uusintavan työn tekemisen vaikeuttaminen. Tämä on erityisen räikeää kapitalismin nykyvaiheessa, jota Fraser nimittää finanssikapitalismiksi (financialized capitalism). Sitä luonnehtii velan keskeisyys. Globaalit finanssi-instituutiot painostavat velan avulla valtioita leikkaamaan sosiaalisista palveluistaan ja siten riistämään uusintavaa työvoimaa yhä tehokkaammin. (Fraser 2017, 32–35.) Finanssikapitalismiin kuuluu Fraserin (2017, 33) mukaan myös uusliberalistinen yksilöllisen emansipaation eetos, jonka mukaan myös historiallisesti syrjityt ryhmät, kuten naiset, mustat ja homot, saavat nyt tavoitella vaurautta yhtä lailla kuin muutkin. Kääntöpuolena on uusintavan työn kehystäminen takaperoiseksi. (Finanssi)kapitalismi siis syö uusintavan työn tekemisen mahdollisuuksia ensinnäkin painostamalla valtioita leikkaamaan julkisen sektorin kuluista, ja toiseksi määrittelemällä uusintavan työn vähäpätöiseksi työksi. Seurauksena uusintavan työn tekijät tekevät työtään huonoissa olosuhteissa ja palkatta tai matalalla palkalla. Toisena seurauksena uusintavaa työtä tekevät yhä enemmän vain ne, joilla ei ole muitakaan mahdollisuuksia.²

Kasvatustieteilijöiden David I. Backerin ja Kate Cairnsin (2021) mukaan kasvatus on sosiaalista uusintavaa työtä (social reproductive work). Sosiaalista uusintava työ on uusintavan työn lähikäsite, joka korostaa uusintavan työn ei-biologisia ulottuvuuksia. Backerin ja Cairnsin (2021, 1099) mukaan kasvatus uusintaa kapitalismia, mutta myös elämää itseään. Tämä tarkoittaa sitä, että kasvatuksen kohtalona ei ole vain kapitalismin uusintaminen, vaan se voi auttaa rakentamaan kapitalismille vaihtoehtoisia todellisuuksia. Epäoikeudenmukaiset ja epäekologiset yhteiskuntajärjestykset, kuten sukupuoli ja kapitalismi, on siis mahdollista rakentaa oikeudenmukaisemmiksi ja yhden maapallon sisällä toimiviksi.

Siirryn seuraavaksi ekososiaalisen kasvatusteorian kritiikkiin, jota esitän yllä artikuloimastani materialistisesta queer-ekofeministisestä näkökulmasta. Kritiikkini jakautuu kahteen osaan. Ensiksi väitän, että ekososiaalisen kasvatusteorian sosialisatioanalyysi on puutteellinen, koska se sivuuttaa sukupuolen ja muiden ihmistenvälisen yhteiskunnallisten erojen merkityksen sosialisatioissa. Toiseksi väitän, että ekososiaalisen kasvatusteorian vastaus kapitalismin ongelmaan on puutteellinen, koska se sivuuttaa kasvatustyön yhteiskunnallisesti aliarvostetun aseman.

Sosialisaatio sukupuolittavana ilmiönä

Ekososiaalisen kasvatusteorian käsitys sosialisatiosta on puutteellinen, koska se sivuuttaa sukupuolen ja muut ihmistenväliset eroavaisuudet, kuten rodun, luokan ja vammaisuuden. Näin ollen ekososiaalinen kasvatusteoria toteuttaa ekofeminististä eriarvoistavien dualismien purkamista vain osittain. Ekososiaalinen kasvatusteoria keskittyy lähinnä ihminen/luonto-, mieli/ruumis-, järki/tunne- ja subjekti/objekti-dualismien purkamiseen. Ihmisten-

2 Silti moni edelleen valitsee ja haluaa tehdä juuri uusintavaa työtä, koska kokee sen tärkeäksi ja mielekkääksi.

välisiä eriarvoisuuksia aiheuttavat dualismit, kuten mies/nainen tai valkoinen/rodullistettu, jäävät ekososiaalisessa kasvatusteoriassa tarkastelematta.³ Niiden merkitystä ekososiaaliselle kasvatukselle ei pohdita. Tämä on erikoista, sillä esimerkiksi Pulkki ja kumppanit (2021, 350–351, korostus alkuperäisessä, suom. AP) väittävät ekososiaalisen ajattelun perustuvan ekofeministien teesille siitä, että ”ekologiset kriisit on mahdollista ratkaista *ainoastaan* ratkaisemalla sosiaaliset kriisit.” Sukupuolten epätasa-arvoa ei ole ratkaistu, joten miksi ekososiaalinen kasvatusteoria sivuuttaa sen?

Toisinaan ekososiaalinen kasvatusteoria sivuaa sukupuolta ja muita ihmistenvälisiä eriarvoisuuksia. Näin käy etenkin silloin, kun viitataan ekososiaaliselle kasvatukselle läheiseen käsitteeseen EcoJustice-, eli ekososiaalisen oikeudenmukaisuuden kasvatukseen (Martusewicz ym. 2015). Sekä ekososiaalinen kasvatusteoria että ekososiaalisen oikeudenmukaisuuskasvatusteoriat ammentavat ekofeministisestä dualismien kritiikistä. Näiden kasvatusteorioiden suhde on kuitenkin epäselvä. Nähdäkseni ekososiaaliseen oikeudenmukaisuuskasvatukseen viitataan silloin, kun osoitetaan tietoisuutta sellaisistakin dualismeista, joiden käsittelyyn ekososiaalinen kasvatusteoria ei paneudu (esim. Foster 2017; Foster ym. 2019, 128–130; Pulkki ym. 2021, 349).

Sukupuolen sivuuttaminen ekososiaalisessa kasvatusteoriassa sivuuttaa samalla ekofeminismin ydinviestin, eli naisten sortamisen ja ympäristön tuhoamisen välisen yhteyden. Tämän takia on kiistanalaista nimittää ekososiaalista kasvatusteoriaa ekofeministiseksi (vrt. Pulkki 2021a, 103). Ekofeministisestä näkökulmasta ihminen/luonto-dualismia ei pidä purkaa ilman myös mies/nainen-dualismin purkamista, sillä ihmiskeskeisyys tarkoittaa yleensä käytännössä valkoisuus- ja mieskeskeisyyttä. Antroposeeni on sekä kapitaloseeni (Moore 2015) että valkoinen antroposeeni (Di Chiro 2017). Tällöin ”tuhoavan elämänmuodon ylittämiseen” tähtäävässä kasvatuksessa (Värrä 2018, 126) on huomioitava myös ihmistenvälisiä eriarvoisuuksia aiheuttava sosialisaatio, kuten sosialisaatio sukupuoleen.⁴

Ekofeministit paikantavat ympäristökriisien sukupuolittuneen ongelman yleensä länsimaiseen hegemoniseen maskuliinisuuteen eli kulttuuriseen ideaaliin mieheydestä (ks. Hultman & Pulé 2018). Länsimaisissa konteksteissa on sukupuolieroja tutkittaessa todettu, että yleensä naiset ovat huolestuneempia ympäristön tilasta ja käyttäytyvät ympäristöystävällisemmin kuin miehet (Strapko ym. 2016, 1015). Näitä löydettyjä sukupuolieroja suhtautumisessa ympäristöön selitetään länsimaisella sukupuolisosialisaatiolla, jossa ”pojat oppivat kilpaileviksi, itsenäisiksi, ja epätunteellisiksi” ja tytöt taas ”myötätuntoisiksi, yhteistyökkyisiksi ja empaattisiksi” (Xiao & McCright 2015, 19–20, suom. AP). Sosiaalistuminen miessukupuoleen vaikuttaa siis helposti olevan samalla sosiaalistumista tuhoavaan luontosuhteeseen. Tällöin, jos ekososiaalisen kasvatuksen tavoitteena on empaattinen ja vastuullinen luontosuhde, tulisi sen kiinnittää huomiota tällaisiin poikasosialisaation ongelmiin.

Hegemonisen maskuliinisuuden ja ympäristöongelmien suhteesta on kirjoitettu viime vuosina paljon. Ekofeministiset maskuliinisuustutkijat Martin Hultman ja Paul M. Pulé (2018) ehdottavat tähän maskuliinisuusongelmaan ratkaisuksi maskuliinisuuksien päivittämistä ekologisiksi. Heidän kirjansa *Ecological Masculinities: Theoretical Foundations and*

3 Ekososiaalinen kasvatusteoria ei myöskään käsittele ihmisen/eläin-dualismia eli ihmisen konstruoidusta eläimisydestä erilliseksi ja paremmaksi. Muunlajisten eläinten eli muiden eläinten kuin ihmisten asema on ekososiaalisessa kasvatusteoriassa epäselvä. Ekofeminismissä muunlajiset eläimet tunnustetaan yleensä ihmisten tapaan vapautusta tarvitsevinä toimijoina (esim. Gaard 2017).

4 Myös sosialisaatiota valkoisuuden yliveritaisuuteen on tarkasteltava kriittisesti ympäristökasvatuksen yhteydessä. Valkoisuuden ongelmallisuus jää valitettavasti tämän artikkelin ulkopuolelle, mutta siitä kirjoittavat esimerkiksi Fikile Nxumalo ja kihana miraya ross (2019).

Practical Guidance on eräänlainen opas maskuliinisille ihmisille oman sukupuolisuuden ilmaisun sovittamiseksi yhden maapallon rajoihin. Sen keskeinen viesti on, että myös maskuliininen henkilö voi huolehtia ja kantaa vastuuta koko maapallon hyvinvoinnista. (Hultman & Pulé 2018.) Viesti on siis hyvin samankaltainen ekososiaaliseen kasvatukseen kuuluvan huolenpidon piiriin kasvattamisen kanssa. Ekologisia maskuliinisuuksia kuitenkin myös kritisoidaan. Ekofeministinen maskuliinisuustutkija Bob Pease (2021) on sitä mieltä, että ongelma on maskuliinisuus itsessään. Hänen mukaansa ekologiset maskuliinisuudet, samoin kuin muutkin uudet maskuliinisuudet, vain uusintavat miehisyteen sisäistyvää ylemmydentuntoa aikaisempaa huomaamattomammilla tavoilla. Hänen mukaansa oman haavoittuvuuden tunnustaminen, empatiakyvyn kehittäminen ja huolenpitokapasiteetin laajentaminen edellyttävät irtautumista pakkomielteestä olla maskuliininen. (Pease 2021, 547–551.) Ekologiset maskuliinisuudet eivät siis varsinaisesti pura mies/nainen- tai maskuliininen/feminiininen-dualismeja. Ne vain sisällyttävät aiemmin feminiinisiksi katsottuja ominaisuuksia maskuliinisuuksiin.

Maskuliinisuuksien ongelmista huolimatta on yksinkertaistavaa väittää, että kaikki poikasosialisaatio on tuhoavaan luontosuhteeseen tapahtuvaa tai kaikki tyttösosialisaatio on ekologista. Ei ole olemassa yhtä tiettyä poika- tai tyttösosialisaatiota tai muuta yhteen sukupuoleen sosiaalistavaa normistoa, vaan (sukupuoli)sosialisaatio on aina teoreettisia yksinkertaistuksia monimutkaisempaa (ks. Strapko ym. 2016, 1019). Tavallaan sukupuoli on siis jo valmiiksi queeria. Ongelmana kuitenkin on, että kaikki sukupuolisuudet eivät ole yhtä vaivatta ympäristöystävällisiä. Butlerin (2006) sukupuoliperformatiivisuuden teorian mukaan näin ei kuitenkaan tarvitse olla, vaan sukupuolia voidaan tehdä toisin. Ekofeministi Greta Gaardin (2021) mukaan pitäisi luoda useita ekosukupuolia (eco-genders) ja myös ekoseksuaalisuuksia (eco-sexualities), sillä sukupuoli on monien seksuaalisuudelle keskeinen määre. Sukupuolen jakaminen tiukasti vain mieheen ja naiseen olettaa näiden välille myös heteroseksuaalisen halun (Butler 2006). Näin ollen mies/nainen-dualismin horjuttaminen horjuttaa samalla hetero/homo-dualismia eli heteroseksuaalisuuden ensisijaistamista muiden seksuaalisuuksien kustannuksella. Mikään sukupuoli tai seksuaalisuus ei ole olemuksellisesti lähempänä luontoa kuin toinen (ks. Gaard 1997; Sandilands 1997). Kaiken sukupuoliset kykenevät ottamaan vastuuta elämän kukoistamisesta maapallolla. Hultman ja Pulé (2018) ovat siis oikeassa siinä, että maskuliinisuuksia voidaan ekologisoida. Jos sukupuoli kuitenkin nähdään edelleen pelkästään kahden vaihtoehdon kautta, uhkaa miesten ylivalta jatkaa.

Queer-ekofeministisestä näkökulmasta ekososiaalinen kasvatusta tarvitsee sukupuolisen-sensitiivisyyttä. Vasun mukaan varhaiskasvatukseen tulee olla sukupuolisen-sensitiivistä (Opetushallitus 2018, 30), mutta käytännössä tämä ei aina toteudu. Esimerkiksi Mervi Eskelisen ja Susanna Itäkareen (2020) tutkimuksen mukaan paikalliset vasut eivät yleensä tunnista sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuutta. Sosiaalisuus kahteen vastakkaiseen sukupuoleen vaikuttaa edelleen vallitsevalta. Tämän sukupuolidualismin ylläpito edesauttaa ympäristöystävällisen ja ympäristöepäystävällisen käyttäytymisen sukupuolittumisen jatkumista. Kasvatusta voi kuitenkin haastaa tätä sukupuolisen-sensitiivisellä kasvatuksella, jossa ekologisuus liitetään välttämättömäksi osaksi kaikkia sukupuolia.

Varhaiskasvatusta sosiaalista uusintavana työnä

Materialistisen queer-ekofeminismin näkökulmasta pelkkä keskittyminen sukupuolen queerryttämiseen ei riitä. Myös kasvatustyön materiaaliset, yhteiskunnalliset reunaehdot vaati-

vat huomiota. Varhaiskasvatus on sosiaalista uusintavaa työtä, jonka tekemistä kapitalismi vaikeuttaa.

Ekososiaalinen kasvatusteoria sivuuttaa (varhais)kasvatustyön yhteiskunnallisen aseman. Värrin (2002; 2018) kyllä tunnistaa uusliberaalin kapitalismin kasvatuksen ongelmaksi, mutta hänen vastauksensa siihen on riittämätön ongelman mittakaavaan nähden. Värrin (2018) korostaa ekososiaaliselle kasvatukselle tyypillisesti luontoon kietoutumisen kokemuksen tärkeyttä. Tämä kokemus on perustana itsekasvatukselle, jonka tavoitteena on kasvu empaattiseksi ja vastuulliseksi moraalisubjektiksi (Värrin 2018), toisin sanoen ekososiaalisen sivistyksen saavuttaminen. Mielestäni kapitalismin haastaminen pelkällä luontosuhteen kehittämisellä ja itsekasvatuksella paradoksaalisesti vain pönkittää uusliberalistista yksilökeskeisyyttä, jota Värrin kritisoi. Globaalista ekokriisistä ja kapitalistisesta järjestelmästä tulee ekososiaalisessa kasvatusteoriassa ikään kuin kasvatettavien yksilöiden sisäisiä ongelmia, jotka kasvatus voi terapian tavoin parantaa (ks. terapeutisesta vallasta Brunila ym. 2021). Värrin (2014, 113) tosin tunnustaa, että "[p]elkkä ajatteleva ja yksilöiden muuttaminen eivät riitä, vaan tarvitaan myös täyskäännös, ekologinen vallankumous poliittis-taloudellisessa järjestelmässä." Ekososiaalisen kasvatusteorian mukaan muutosta siis tarvitaan yksilöiden lisäksi myös yhteiskunnassa, mutta ekologinen vallankumous tapahtuu ilmeisesti vasta, kun yksilöt on ekososiaalisesti sivistetty.

Materialistisen ekofeminismin puuttuminen ekososiaalisesta kasvatusteoriasta on ongelmallista. Se osoittaa jälleen ekososiaalisen kasvatusteorian väitetyn ekofeminismin puutteellisuuden. Ekososiaalisen kasvatusteorian painotukset esimerkiksi empatiakasvatuksen tärkeydestä (Keto & Foster 2021, 44–46) ovat oivia, mutta uhkaavat jäädä toteutumatta, jos empatiakasvatukseen vaadittavaa työvoimaa ei huomioida. Kuten Mellor (2017, 94–95) kirjoittaa, uusintavaa työtä ei tehdä vain rakkaudesta, huolesta tai empatiasta – vaikka sen tekeminen monesti perustuu myös niihin – vaan uusintavan työn tekeminen on monelle myös velvollisuus. Varhaiskasvatuksen opettajille, sosionomeille ja lastenhoitajille varhaiskasvatus on velvollisuus, joka sisältää rutkasti kasvatusta, opetusta ja hoivaa (Opetushallitus 2018, 22). Tämän velvollisuuden suorittaminen on vaativaa työtä, jonka tekemistä ei ole tehty helpoksi. Kansallisen koulutuksen arviointikeskuksen raportin (Repo ym. 2019, 65) mukaan laadukkaana varhaiskasvatuksen toteutumista estävät muun muassa resurssien riittämättömyys, suunnittelujan puute, henkilökuntavajeet, työtehtävien epäselvyydet, erityisen tuen puutteet ja tilojen ja materiaalien puutteet. Varhaiskasvatus on rakenteellisesti aliresursoitu ala. Kun ekososiaalinen kasvatusteoria sivuuttaa varhaiskasvatustyön tekemisen todellisuuden, se samalla huomaamattaan rakentaa naisvaltaisesta kasvatustyöstä vapaasti käytettävissä olevan resurssin.⁵

Kapitaloseenin aikakautta ei käännetä pelkällä luontoterapialla. Sen kääntäminen edellyttää myös poliittista ponnistelua kapitalismin muuttamiseksi. Ekososiaalinen sivistyneisyys voi olla avuksi tällaisen toimijuuden löytämisessä (ks. Foster ym. 2019). Tämän toimijuuden ja sivistyneisyyden tulee kuitenkin olla sukupuolitietoista eli tunnistaa kapitalismin työnjaon sukupuolittuneisuus sekä nykyisellään naisvaltaisen uusintavan työn välttämättömyys. Tuottavasta työstä on teoriassa mahdollista irtautua, mutta uusintavasta työstä ei. Feministitutkija Susan Fergusonin (2020) mukaan sosiaalista uusintavassa työssä on kapitalismin haastavan vallankumouksen mahdollisuus (ks. myös Backer & Cairns 2021). Hänen mukaansa kapitalismissa ei pysty työskentelemään täysin irrallaan pääoman vaiku-

5 Kasvatustyön yhteiskunnallinen asema unohdetaan kasvatustieteellisessä tutkimuksessa yleisemmin kuin vain ekososiaalisessa kasvatusteoriassa.

tuksesta. Julkisen sektorin palkallisen sosiaalista uusintavan työn suhde pääoman kasaamiseen on kuitenkin epäsuorempi verrattuna tuottavaan työhön, minkä takia sitä usein myös kontrolloidaan verrattain vähän. (Ferguson 2020, 128–129.) Esimerkiksi opettajilla on suhteellisen paljon autonomiaa työnsä toteuttamiseen, vaikka toki työn tekemistä myös rajaavat lukuisat tekijät. Fergusonin (2020, 128–129) mukaan sosiaalista uusintavan työn vallankumouksellinen potentiaali liittyy siihen, että sen ”tuote” on ihminen, joka ei ole pelkistettyissä vain työntekijäksi. Ihmisillä on pääoman kasaamisesta erillisiä tarpeita ja haluja. Esimerkiksi varhaiskasvatuksessa ei opeteta vain pääoman kasaamiseen tarvittavia tietoja ja taitoja, vaan myös huolehditaan lasten hyvinvoinnista ja kasvatetaan elämää eikä kapitalismia varten. Fergusonin (2020) mukaan palkallisen uusintavan työn tekijät voivat vaatia enemmän aikaa näille työnsä elämää uusintaville tehtäville esimerkiksi lakkoilemalla. Näin he voivat pyrkiä muuttamaan kapitalismia ikään kuin sisältä päin.⁶

Varhaiskasvatuksen sosiaalista uusintavaan työvoimaan lukeutuvat varhaiskasvattajien lisäksi myös kasvatuksen kohteet eli lapset. Lapset ovat varhaiskasvattajien tapaan poliittisia toimijoita, jotka vaikuttavat esimerkiksi varhaiskasvatuksen sisältöihin. Värri (2018, 120–122) ei käsittele lasten poliittisuutta, vaan näkee pienet lapset romantisoitusti maailmaan kietoutuneina ”alkuperäisesti” empaattisina olentoina. Mitään alkuperäistä empatiaa on kuitenkin vaikea todentaa, sillä lapset ovat jo ennen syntymäänsä (myös) yhteiskunnallisesti määrittäneitä olentoja, esimerkiksi sukupuolitettuja (ks. Butler 2006). Jokainen pienikin lapsi on omanlaisensa toimija, aivan kuten kuka tahansa aikuinenkin. Kuitenkin lapsuus kulttuurisena ilmiönä eroaa monin tavoin aikuisten maailmasta. Yksi lapsuudelle ominainen piirre on niin sanottu lasten työ eli leikki. Ferguson (2017) näkee leikin sosiaalista uusintavana työnä, joka toimii kapitalismille erityisenä vastavoimana. Leikissä tyypillisesti luodaan uusia mielikuvituksellisia maailmoja, joihin eläydytään kaikin aistein ja laajalla tunteiden kirjolla. Lisäksi leikin määritelmään kuuluu, että se tuottaa tekijälleen mielihyvää. Muuten se ei olisi leikkiä. (Ferguson 2017.) Fergusonin (2017) mukaan leikki itseisarvoisen nautinnollisena toimintana vastustaa pääoman eteen tehtävää työtä. Kun lapset kamppailevat saadakseen leikkiä, he samalla vastustavat kasvatustieteiden kapitalistisen työnteon kuriin tähtääviä pyrkimyksiä (Ferguson 2017).

Leikki punoo yhteen materialistisen queer-ekofeminismin molemmat puolet. Ensiksi, leikki nautinnollisena, itseisarvoisena työnä haastaa kapitalistisen pääoman eteen tehtävän pakkotyön (Ferguson 2017). Toiseksi, se on myös oiva keino tiukkojen sukupuoli- ja muiden kategorioiden parodioimiseen ja siten niiden muuttamiseen ei-dualistiseksi (Sandilands 1997). Leikki on onneksi edelleen oleellinen osa varhaiskasvatusta (Opetushallitus 2018, 38–40). Sen, kuten muidenkaan elämää uusintavien työtehtävien, asema varhaiskasvatuksessa ei kuitenkaan ole itsestään selvää. Elämää uusintavan, rikastuttavan työn toteuttamiselle on kapitalismissa raivattava tilaa. Tämän tilan saaminen voi edesauttaa kapitaloseenille vaihtoehtoisten tulevaisuuksien toteuttamista.

Johtopäätökset

Ekososiaalinen kasvatusteoria ei ole ekofeministinen teoria. Ekososiaalisen ajattelun perustana on ekofeminismin tapaan ekologisten ja sosiaalisten kysymysten yhteistarkastelun

6 Artikkelin kirjoittamisen aikaan huhtikuussa 2022 Suomessa on käynnissä useita julkisen sektorin naisvaltaisten alojen lakkoja hoitajista opettajiin. Poliittiset pyrkimykset uusintavan työn arvostuksen lisäämiseksi ovat siis käynnissä.

välttämättömyys. Tästä huolimatta ekososiaalinen kasvatusteoria ei kuitenkaan juuri tarkastele sosiaalisen oikeudenmukaisuuden kysymyksiä. Se esimerkiksi unohtaa ekofeminismin keskeisimmän analyysikategorian eli sukupuolen lähes täysin. Se ei näe sukupuoleen sosiaalistumisella olevan merkitystä vastuullisen luontosuhteen tai ekososiaalisen sivistyksen saavuttamisen kanssa. Se ei myöskään näe naisvaltaisen (varhais)kasvatustyön alisteista asemaa kapitalismissa. Näin ollen se ei katso kasvatustyövoiman työskentelyolosuhteilla olevan merkitystä ekososiaalisen kasvatuksen käytännön toteuttamiseen. Moni ekososiaalinen kasvatusteoreetikko saattaa tunnistaa nämä sukupuolittuneet ongelmat, mutta on silti valinnut jättää ne ekososiaalisen kasvatusteorian ulkopuolelle.

Materialistinen queer-ekofeminismi kiinnittää huomiota sukupuolen ja kapitalismin muuttamistarpeisiin. Ympäristöystävällinen käyttäytyminen on sukupuolittunutta (Strapko ym. 2016, 1015), minkä takia ekologisuutta tulee kasvatuksen avulla pyrkiä liittämään kaikkiin sukupuoliin. Tämä itsessään ei kuitenkaan muuta kapitalismia, jonka olemukseen kuuluu luonnollistetun uusintavan työvoiman riisto, ja siten myös ympäristötuhojen aiheuttaminen (esim. Mies 1998; Moore 2015). Sosiaalista uusintava työvoima, kuten varhaiskasvatuksen henkilöstö, voi kuitenkin pyrkiä muuttamaan kapitalismia esimerkiksi työtaistelujen avulla. He voivat yrittää raivata enemmän tilaa elämää – ei kapitalismia – uusintaville työtehtävilleen, kuten hoivalle ja leikille (ks. Ferguson 2017; 2020).

(Ympäristö)kasvatustutkimuksessa, ei pelkästään ekososiaalisessa kasvatusteoriassa, on valtava tarve oikeudenmukaisuuskysymysten monitahoisemmalle tarkastelulle (ks. esim. Gough & Whitehouse 2019; Maina-Okori ym. 2018). Olen tässä artikkelissa kiinnittänyt huomiota lähinnä sukupuolen merkitykseen ekososiaalisessa kasvatuksessa ja jättänyt monia muita oleellisia ulottuvuuksia tarkastelematta. Olen kuitenkin korostanut, että emme elä yksiselitteistä ihmisen aikaa eli antroposeenia, vaan valkoista mantroposeenia ja etenkin kapitaliseen. Globaalissa kapitalistisessa järjestelmässä pieni vähemmistö hyötyy taloudellisesti sen kustannuksella, että suuri enemmistö kärsii sekä kapitalismiin sisäänrakennetusta sorrosta että kapitalismin aiheuttamien ympäristökriisien seurauksista. Sosiaalisen oikeudenmukaisuuden kysymyksiä ei saa sivuuttaa ekologisen kestävyuden tavoittelun kustannuksella, vaan niitä on tarkasteltava yhdessä.

Kirjallisuus

- Alila, Kirsi, Eskelinen, Mervi, Estola, Eila, Kahiluoto, Tarja, Kinos, Jarmo, Pekuri, Hanna-Mari, Polvinen, Minna, Laaksonen, Reetta & Lamberg, Kirsi 2014. *Varhaiskasvatuksen historia, nykytila ja kehittämisen suuntalinjat: Tausta-aineisto varhaiskasvatusta koskevaa lainsäädäntöä valmistelevalle työryhmälle tueksi*. Helsinki: Opetus- ja kulttuuriministeriö. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-263-266-1>
- Backer, David I., & Cairns, Kate 2021. Social reproduction theory revisited. *British Journal of Sociology of Education* 42 (7), 1086–1104. <https://doi.org/10.1080/01425692.2021.1953962>
- Brunila, Kristiina, Harni, Esko, Saari, Antti & Ylöstalo, Hanna (toim.) 2021. *Terapeuttinen valta: Onnellisuuden ja hyvinvoinnin jännitteitä 2000-luvun Suomessa*. Tampere: Vastapaino.
- Butler, Judith 2006 [1990]. *Hankala sukupuoli: Feminismi ja identiteetin kumous*. Suom. Pulkkinen, Tuija & Rossi, Leena-Maija. Helsinki: Gaudeamus.

- Collard, Rosemary-Claire & Dempsey, Jessica 2018. Accumulation by difference-making: an anthropocene story, starring witches. *Gender, place and culture* 25 (9), 1349–1364. <https://doi.org/10.1080/0966369X.2018.1521385>
- Deckha, Maneesha 2012. Toward a Postcolonial, Posthumanist Feminist Theory: Centralizing Race and Culture in Feminist Work on Nonhuman Animals. *Hypatia* 27 (3), 527–545. <https://doi.org/10.1111/j.1527-2001.2012.01290.x>
- Di Chiro, Giovanna 2017. Welcome to the White (M)Anthropocene: A feminist-environmentalist critique. Teoksessa MacGregor, Sherilyn (toim.), *Routledge Handbook of Gender and Environment*. London: Routledge, 487–505. <https://doi.org/10.4324/9781315886572-34>
- Eronen, Jussi T., Lummaa, Karoliina, Toivanen, Tero, Lähde, Ville, Järvensivu, Paavo, Majava, Antti & Vadén, Tero 2016. Kenen antroposeeni? Maapallojärjestelmätieteen paradigmanmuutos, ihmistieteiden antroposeeni ja käsitteiden moninaisuus. *Kosmopolis* 46 (4), 41–54. <https://urn.fi/URN:NBN:fi:ELE-1781076>
- Eskelinen, Mervi & Itäkare, Susanna 2020. ”Pidetään huolta ettei erotella tyttöjen ja poikien juttuja”: Tasa-arvoa, yhdenvertaisuutta ja sukupuolisensitiivisyyttä rakentavat diskurssit paikallisissa varhaiskasvatussuunnitelmissa. *Journal of Early Childhood Education Research*, 9 (2), 197–229 [www-lähde]. < <https://journal.fi/jecer/article/view/114130> > (Luettu 28.9.2021).
- Ferguson, Susan 2017. Children, Childhood and Capitalism: A Social Reproduction Perspective. Teoksessa Bhattacharya, Tithi (toim.), *Social Reproduction Theory: Remapping Class, Recentering Oppression*. London: Pluto Press, 112–130. <https://doi.org/10.2307/j.ctt1vz494j.10>
- Ferguson, Susan 2020. *Women and Work: Feminism, Labour and Social Reproduction*. London: Pluto Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctvs09qm0>
- Foster, Raisa 2017. Nykytaidekasvatus toisintekemisenä ekososiaalisten kriisien aikakaudella. *Sosiaalipedagoginen aikakauskirja* 18, 35–56 [www-lähde]. < <https://journal.fi/sosiaalipedagogiikka/article/view/63484> > (Luettu 27.9.2021).
- Foster, Raisa, Salonen, Arto O. & Keto, Sami 2019. Kestävyystietoinen elämänorientaatio pedagogisena päämääränä. Teoksessa Autio, Tero, Hakala, Liisa & Kujala, Tiina (toim.), *Siirtymiä ja ajan merkkejä koulutuksessa: Opetussuunnitelmatutkimuksen näkökulmia*. Tampere: Tampere University Press, 121–143. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-359-008-3>
- Fraser, Nancy 2017. Crisis of Care? On the Social-Reproductive Contradictions of Contemporary Capitalism. Teoksessa Bhattacharya, Tithi (toim.), *Social Reproduction Theory: Remapping Class, Recentering Oppression*. London: Pluto Press, 21–36. <https://doi.org/10.2307/j.ctt1vz494j.6>
- Gaard, Greta 1997. Toward a Queer Ecofeminism. *Hypatia* 12 (1), 114–137. <https://doi.org/10.1111/j.1527-2001.1997.tb00174.x>
- Gaard, Greta 2011. Ecofeminism Revisited: Rejecting Essentialism and Re-Placing Species in a Material Feminist Environmentalism. *Feminist Formations* 23 (2), 26–53. <https://doi.org/10.1353/ff.2011.0017>
- Gaard, Greta 2017. Posthumanism, Ecofeminism, and Inter-Species Relations. Teoksessa MacGregor, Sherilyn (toim.), *Routledge Handbook of Gender and Environment*. London: Routledge, 115–129. <https://doi.org/10.4324/9781315886572-8>
- Gaard, Greta 2021. Queering the Climate. Teoksessa Pulé, Paul M. & Hultman, Martin (toim.), *Men, Masculinities and Earth. Contending with the (m)Anthropocene*. Cham: Palgrave Macmillan, 515–536. https://doi.org/10.1007/978-3-030-54486-7_25

- Gough, Annette & Whitehouse, Hillary 2019. Centering gender on the agenda for environmental education research. *The Journal of Environmental Education* 50 (4–6), 332–347. <https://doi.org/10.1080/00958964.2019.1703622>
- Haraway, Donna J. 1994. A Game of Cat's Cradle: Science Studies, Feminist Theory, Cultural Studies. *Configurations* 2 (1), 59–71. <https://doi.org/10.1353/con.1994.0009>
- Hultman, Martin & Pulé, Paul M. 2018. *Ecological masculinities: Theoretical foundations and practical guidance*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315195223>
- Keto, Sami & Foster, Raisa 2021. Ecosocialization – an Ecological Turn in the Process of Socialization. *International studies in sociology and education* 30 (1–2), 34–52. <https://doi.org/10.1080/09620214.2020.1854826>
- Maina-Okori, Naomi Mumbi, Koushik, Jada Renee & Wilson, Alexandra 2018. Reimagining intersectionality in environmental and sustainability education: A critical literature review. *The Journal of Environmental Education* 49 (4), 286–296. <https://doi.org/10.1080/00958964.2017.1364215>
- Martusewicz, Rebecca A., Edmundson, Jeff & Lupinacci, John 2015. *EcoJustice Education: Toward Diverse, Democratic, and Sustainable Communities*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315779492>
- Mathews, Freya 2017. The Dilemma of Dualism. Teoksessa MacGregor, Sherilyn (toim.), *Routledge Handbook of Gender and Environment*. London: Routledge, 54–70. <https://doi.org/10.4324/9781315886572-4>
- Mellor, Mary 2017. Ecofeminist Political Economy: A Green and Feminist Agenda. Teoksessa MacGregor, Sherilyn (toim.), *Routledge Handbook of Gender and Environment*. London: Routledge, 86–100. <https://doi.org/10.4324/9781315886572-6>
- Mellor, Mary 2021. Ecofeminist Ecosocialism. Teoksessa Brownhill, Leigh, Mauro, Salvatore Engel-Di, Giacomini, Terran, Isla, Ana, Löwy, Michael, Turner, Terisa E. (toim.), *Routledge Handbook on Ecosocialism*. London: Routledge, 49–56. <https://doi.org/10.4324/9780429341427-6>
- Mies, Maria 1998 [1986]. *Patriarchy and accumulation on a world scale: Women in the international division of labour*. London: Zed.
- Mies, Maria 2007. Patriarchy and accumulation on a world scale revisited. *International Journal of Green Economics* 1 (3/4), 268–275. <https://doi.org/10.1504/IJGE.2007.013059>
- Moore, Jason W. 2015. *Capitalism in the Web of Life: Ecology and the Accumulation of Capital*. London: Verso.
- Nxumalo, Fikile & ross, kihana miraya 2019. Envisioning Black space in environmental education for young children. *Race Ethnicity and Education* 22 (4), 502–524. <https://doi.org/10.1080/13613324.2019.1592837>
- Opetushallitus 2018. *Varhaiskasvatuksen opetussuunnitelman perusteet 2018*. Helsinki: Opetushallitus [www-lähde]. < https://www.oph.fi/sites/default/files/documents/varhaiskasvatussuunnitelman_perusteet.pdf > (Luettu 27.9.2021).
- Pease, Bob 2021. From Ecomasculinity to Profeminist Environmentalism: Recreating Men's Relationship with Nature. Teoksessa Pulé, Paul M. & Hultman, Martin (toim.), *Men, Masculinities and Earth. Contending with the (m)Anthropocene*. Cham: Palgrave Macmillan, 537–558. https://doi.org/10.1007/978-3-030-54486-7_26
- Plumwood, Val 1993. *Feminism and the mastery of nature*. London: Routledge.
- Pulkki, Jani 2020. Varsinainen minä ja henkisyys ekososiaalisen kasvatustilafilosofian aspektina. *Kasvatus* 51 (3), 302–316 [www-lähde]. < <https://urn.fi/URN:NBN:fi:tuni-202012038466> > (Luettu 28.9.2021).

- Pulkki, Jani 2021a. Ekososiaalinen hyve-etiikka. *Aikuiskasvatus* 41 (2), 102–112. <https://doi.org/10.33336/aik.109320>
- Pulkki, Jani 2021b. Ajatuksia ekoindividuaation kasvatusfilosofiasta. *Sosiaalipedagoginen aikakauskirja* 22, 43–62. <https://doi.org/10.30675/sa.90594>
- Pulkki, Jani, Varpanen, Jan & Mullen, John 2021. Ecosocial Philosophy of Education: Ecologizing the Opinionated Self. *Studies in Philosophy and Education* 40, 347–364. <https://doi.org/10.1007/s11217-020-09748-3>
- Repo, Laura, Paananen, Maiju, Eskelinen, Mervi, Mattila, Virpi, Lerkkanen, Marja-Kristiina, Gammelgård, Lillemor, Ulvinen, Jyri, Marjanen, Jukka, Kivistö, Anne & Hjelt, Hanna 2019. *Värhäiskasvatuksen laatu arjessa: Värhäiskasvatussuunnitelmien toteuttaminen päiväkodeissa ja perhepäivähoidossa*. Helsinki: Kansallinen koulutuksen arviointikeskus [www-lähde]. < https://karvi.fi/wp-content/uploads/2019/09/KARVI_1519.pdf > (Luettu 28.9.2021).
- Salonen, Arto O. 2012. Sosiaalinen saneeraus – tie ekososiaaliseen sivistykseen. Teoksessa Helne, Tuula & Silvasti, Tiina (toim.), *Yhteyksien kirja: Etappeja ekososiaalisen hyvinvoinnin polulla*. Helsinki: Kelan tutkimusosasto, 134–147.
- Salonen, Arto O. & Bardy, Marjatta 2015. Ekososiaalinen sivistys herättää luottamusta tulevaisuuteen. *Aikuiskasvatus* 35 (1), 4–15. <https://doi.org/10.33336/aik.94118>
- Sandilands, Catriona 1997. Mother Earth, the Cyborg, and the Queer: Ecofeminism and (More) Questions of Identity. *NWSA Journal* 9 (3), 18–40. <https://www.jstor.org/stable/4316528>
- Siljander, Pauli 2014. *Systemaattinen johdatus kasvatustieteeseen: Peruskäsitteet ja pääsuuntauokset*. Tampere: Vastapaino.
- Strapko, Noel, Hempel, Lynn, MacIlroy, Kelsea & Smith, Keith 2016. Gender Differences in Environmental Concern: Reevaluating Gender Socialization. *Society & Natural Resources* 29 (9), 1015–1031. <https://doi.org/10.1080/08941920.2016.1138563>
- Tilastokeskus 2021. Sukupuolten tasa-arvo Suomessa 2021. Helsinki: Tilastokeskus [www-lähde]. < https://www.stat.fi/tup/julkaisut/tiedostot/julkaisuluettelo/yyti_sts_202100_2021_23460_net_p2.pdf > (Luettu 8.4.2022).
- Värrä, Veli-Matti 2002. Kasvatus ja ”ajan henki”. Tulkintoja psykokaapitalismin armottomuudesta. *Aikuiskasvatus* 22 (2), 92–104. <https://doi.org/10.33336/aik.93405>
- Värrä, Veli-Matti 2014. Halun kultivointi ekologisen sivistyksen mahdollisuutena. Teoksessa Saari, Antti, Jokisaari, Olli-Jukka & Värrä, Veli-Matti (toim.), *Ajan kasvatus: Kasvatustilafilosofia aikalauskritiikkinä*. Tampere: Tampere University Press, 87–122.
- Värrä, Veli-Matti 2018. *Kasvatus ekokriisin aikakaudella*. Tampere: Vastapaino.
- Watson, Katherine 2005. Queer Theory. *Group Analysis* 38 (1), 67–81. <https://doi.org/10.1177/0533316405049369>
- Xiao, Chenyang & McCright, Aaron M. 2015. Gender Differences in Environmental Concern: Revisiting the Institutional Trust Hypothesis in the USA. *Environment and Behavior* 47 (1), 17–37. <https://doi.org/10.1177/0013916513491571>

KM, FM Aleksi Paavilainen on väitöskirjatutkija Helsingin yliopiston Sukupuolen, kulttuurin ja yhteiskunnan tutkimuksen tohtorihjelmassa.